
Л.А. Чекаль,
кандидат філософських наук,
доцент Національного аграрного університету;
С.Д. Судак,
здобувач Національного аграрного університету

СУТНІСНІ СИЛИ В МІФОПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ АНТИЧНИХ АВТОРІВ

За свідченням авторитетних знавців міфології та літератури, антична міфопоетична думка є протореною дослідницькими стежками значно густіше, аніж епос будь-якого іншого народу. Дослідників – психологів, мовознавців, філософів, істориків – приваблювали розсипи викладок про побут, політичну та моральну культуру, історичні події, інтуїтивні прозріння метафізичного характеру. Все це відображено у величезному за обсягом корпусі дослідницьких праць і літературних есе.

Зокрема, інтерес викликають виявлені дослідниками в текстах давньогрецького епосу уявлення стародавніх авторів про регулятивні начала людського життя. Ще Г.-Е. Лессінг [2] здійснив небезуспішну спробу проникнути в глибинні шари мотивацій учинків давньогрецьких міфологічних і епічних героїв. Найрізноманітніші основи моделей поведінки героїв епосу розкривали вчені різних поколінь і культур XIX та XX ст. В.Вундт та В.Віндельбанд говорили про афекти, Р.Грейвс – про спосіб життя та історичні традиції, а О.Лосев у багатьох своїх глибоких і новаторських працях – про багатоструктурний феномен міфу і міфічної свідомості [3]. Пізніше Ж.-П. Вернан звернув увагу на конститутивну роль первісних вірувань у діях міфоепічних персонажів. П.П. Гайденко та І.В. Бичко тлумачили незвичні для радянської філософії ідеї про такі рушійні сили міфоепічної свідомості, як прорив до трансцендентного й свободу.

Дещо осторонь лишався розгляд такої важливої проблеми, як виявлення сутнісних сил людини в текстах міфопоетичної спадщини античної епохи. Водночас постановка й розроблення цієї проблеми надали б можливість дослідникам глибше розкрити парадигмальні умови соціального й духовного становлення особистості на ранніх історичних етапах, а також збагатити знання про світоглядні уявлення людей дорелігійних епох, що було б досить цікавим для етнографів та етнологів.

У даній статті йтиметься про відображення у міфах і героїчному епосі античних авторів тих сутнісних людських сил, через які найпомітніше виявили себе екзистенційні прагнення людини античної епохи.

Насамперед зазначимо, що ми не погоджуємося з домінуючою в науковій літературі думкою, нібито такі поширені в міфічних і міфопоетичних текстах риси героїв і богів, як гнів, мужність, ревнивість були художнім виявом сутнісних сил людини тих часів. На нашу думку, до категорії сутнісних можна залічити лише ті людські характеристики, які, на переконання авторів тієї епохи, розкривали найглибші, первинні основи мотивації людських дій.

Однією з таких рис, якою проникнуті усі твори Гомера, є *богоспрямованість* людських дій, доль, думок і характеристик. Під богоспрямованістю тут мається на увазі дуже специфічно виявлена в гомерових текстах переконаність, що людські дії, помисли й слова *безпосередньо* спрямовуються й регулюються богами. Так, Одісей в “Іліаді” закликає ахейців розпочати битву проти троянців. Поруч із ним в образі вісника, привертаючи увагу ахейців до промови Одисея, стоїть Афіна [1; 2, 279–283]. Істотною обставиною в даному разі є те, що Одісей у Гомера – це не богообрана людина, не пророк, якому боги надали виняткове право провіщувати їхню волю. Такими провісниками в античних міфах та епічних поемах можуть бути й інші люди.

Цим античний світогляд відрізняється від християнського. У християнстві кожна людська дія також визначається волею Бога. Але така особливість не є сутнісною рисою людини в християнстві; в ньому це опосередковується вірою, розумом, волею людини, які є справді сутнісними для неї. А в античному світогляді така спрямованість здійснюється безпосередньо. Вона є регулятором людської поведінки, хоча людина в певній ситуації може про це і не знати. У цьому полягає ще одна відмінність людини, яка говорить від імені бога в античному міфі, від особи пророка у християнському світогляді.

Своєрідність вияву цієї риси в античних греків посилюється й відчуттям надзвичайної близькості людей до богів в окремих особливостях характеру людини (“рівнорозумний з богами” Одисей) або навіть у зовнішності (“боговидний” Паріс). На противагу цьому така людська риса, як мужність – достойна й позитивна для античного грека в творах Гомера, – не постає в його творах як сутнісна сила. Вона в своєму вияві опосередкована характером конкретної людини і через те ніяк не властива людині як такій, до того ж незалежно від неї самої. А в такому розумінні мужність – це вже просто людська, а не сутнісна сила.

Особливість розуміння стародавніми греками якоїсь людської здатності (сили) як сутнісної можна наочно продемонструвати на прикладі описування в античних міфах і міфопоетичних текстах такої людської риси, як *пристрасть*.

Зазначимо передусім, що *пристрасть*, в її експлікуванні античними авторами, не є звичним для літератури XIX–XX ст. тлумаченням цього поняття як пригнічення розуму почуттями. *Пристрасть* у розумінні творців античних міфів і епічних творів позначає максимальну мобілізацію всіх людських здатностей – розуму, волі, почуттів – для досягнення певної, спрямованої богами, мети під панівним впливом емоційних факторів. Важливим є й те, що *пристрасть* у міфах, міфопоетичних текстах античності майже завжди бурхлива й спрямована назовні. Саме *пристрасть* у давньогрецьких міфах найчастіше збуджує розум, мобілізує волю, породжує складні емоції. У поемах Гомера й Вергілія, трагедіях Софокла й Еврипіда, давньогрецьких міфах і переказах грандіозні події, великі подвиги, так само, як і великі злочини, здійснюються під впливом *пристрастей*.

Для правильного розуміння цієї тези потрібно звернути увагу на один важливий момент. Сам зміст *пристрасті* може охоплювати надзвичайно широкий спектр різновидів ставлення людини до богів чи до інших людей: від богоугодних до богопротивних діянь. Наприклад, Алкеста аж ніяк не логічними міркуваннями приймає рішення померти замість свого коханого чоловіка Адмета, і це викликає співчуття богів. Навпаки, почуття Мірри (героїні міфу про Мірру [7, 385–392]) до свого батька як до коханця суперечить заповітам богів і моралі.

Додамо також, що сама *пристрасть* як така, тобто як регулятивна сила в поведінці й переживаннях людини, у стародавніх греків постає, по-перше, як сила *спільна* для людей і для богів, а по-друге – як сила *внутрішньо властива* як богам, так і людям. Близько 90% міфічних подій, пов’язаних зі створенням світу, породженням міфічних істот (демонів, велетнів), розподілом світів між богами, природними катаклізмами, долею міст і цілих народів, з найвизначнішими подіями світової історії (як її розуміли стародавні греки), завдячують своєю появою саме *пристрастям*, які охоплювали богів, титанів, героїв.

Щодо людей, то і в міфах, і в міфопоетичних творах чітко простежується така закономірність: якщо боги хотіли надихнути людей на якісь дії, то вони породжували в них ту або іншу *пристрасть*. У давньогрецьких трагедіях кожна згубна чи благородна *пристрасть* врешті-решт виявляється спрямованою богами. Водночас у *пристрасті* людина здійснює акт екзистенції, руйнує межі свого наявного просторово-часового буття й проривається у сферу трансцендентного. Це – іманентна ознака сутнісної сили людини, тому *пристрасть* безперечно належить саме до такої сили.

Показово, однак, що в міфах не всі *пристрасті* поціновувались як такі, що породжувалися через втручання в людську долю богів. Характерним щодо цього є епізод

міфу про Алкесту [7, 407–415]. Батько Алкести висунув умову, що його донька одружиться лише з тим, хто за короткий термін приручить лева і вепра, запряже їх у колісницю й провезе її по арені. Герой Адмет виконав цю умову. Люди, котрі були свідками цього видовища, розділилися в своїх думках: одні вважали, що без допомоги богів (в даному разі – Геракла) тут не обійшлося, інші були переконані, що Геракл “не став би розмінюватись на такі дрібниці”. Отже, з цього епізоду зрозуміло, що не всі, навіть надзвичайні, людські здатності вважалися наслідком втручання богів. Але повторимо, що йдеться про окремі, одиничні випадки вибуху пристрастей, але не про пристрасть як таку.

Проаналізуємо ще одну сутнісну силу людини, яку неможливо не помітити в текстах античних авторів, а саме – про складне явище *любові*.

Насамперед означимо дві важливі обставини розкриття цього явища в античній міфопоетичній спадщині.

Перша полягає в тому, що любов у античних авторів постає, з одного боку, як різновид пристрасті. У цьому розумінні вона може набувати статусу сутнісної сили людини античної доби. Але так само переконливо можна й заперечувати сутнісний характер любові на тій підставі, що причиною пристрасті можуть бути й суто земні почуття, які не стосуються ані трансцендентальних істот, ані актів екзистенції. Це – лише почуття, хоча вони й можуть бути надто сильними і мати далекосяжні наслідки.

Друга обставина полягає в тому, що любов у переважній більшості давньогрецьких міфів постає не просто різновидом пристрасті, а його особливим різновидом – таким, який утримує в собі риси, котрі неодмінно надають любові статусу сутнісної сили людини.

Ще отці церкви, спираючись на філософську спадщину стародавніх греків, розрізняли грецькі еквіваленти поняття “любов”: як ерос (eros) і як *apharpe*. В останньому значенні любов постає в більш сучасному, зрозумілому нам смислі й українською мовою може бути перекладена як кохання.

З любов’ю як еросом справа складніша. З одного боку, міфологічна й літературна традиція пов’язує цей різновид любові з тілесними пориваннями, з еротичним потягом. На рівні повсякденності таке тлумачення лишилось до сьогодні. Але ще в давньогрецьких міфах розрізняли два божества – супутників Афродіти: Ероса і Гімерота. З них тільки Гімерот був богом жагучого бажання, тоді як функції Ероса були значно ширшими. А ще важливіше те, що у філософській і богословській літературі є надзвичайно цікаві міркування щодо особливого – трансцендентального – змісту еросу. Саме вони нам і потрібні для розуміння проблеми любові як сутнісної сили.

Відомий сучасний грецький філософ і богослов Христос Яннарас наполягає на думці, що поняття “ерос” виводить нас на зовсім інший рівень розуміння онтології. Він твердить: “... Отці Церкви як правило вживали саме слово “ерос” замість інших еквівалентів поняття “любові”. Уже тоді терміна “любов” вочевидь не вистачало, аби передати екстатичний, а саме трансцендентальний характер “еросу”. Гадаю, сьогодні слово “любов” набуло змісту радше філантропії, альтруїзму тощо; натомість слово “ерос” означає невловно-тонкий момент зустрічі з іншим. Тобто воно зрештою вказує на “кенозис”, якщо вдатися до богословської термінології... Взаємини набувають іншої якості, набувають досконалості, коли перетворюються на любов, ерос, еротичний потяг, еротичне поривання. Ця констатація дозволяє наблизитися до іншої онтології, тобто виявити в еротичному пориванні перше визначення особистості. Ось чому варто принаймні замислитись про ерос як про спосіб існування” [8, 7].

На нашу думку, таке тлумачення грецького філософа дуже важливе для розуміння любові як сутнісної сили людини в давньогрецькій міфології. Любов у даному разі не є лише станом внутрішнього переживання особистості, готовністю до якихось дій або й самі дії, що цим переживанням породжені. Це є сам спосіб взаємозв’язку людини з богами, з історією, з іншими людьми. Х.Яннарас досліджує вказане явище на матеріалі християнського світогляду і, відповідно, біблійних текстів. Однак ця особливість еросу виявляє себе і в контексті духовного світу античної людини. Скажімо, любовні пригоди

Зевса в давньогрецьких міфах – це не ілюстративний матеріал для розповідей про адюльтер. Це оповіді про глибинні мотиви, закладені в основу світотворчих драм і трагедій. У давньогрецьких міфах боги нагороджують людину любов'ю за добрий вчинок, подвиг або вірне їм (богам) служіння. Прикладами можуть слугувати численні античні міфи: і про Фаона, і про Пігмаліона й Галатею – як здогадки про глибинний зв'язок любові і творчості, і про Орфея та Евридіку – як екзистенційне прагнення людини до перемоги над смертю через любов тощо. Любов у давньогрецьких міфах постає і як покарання богам, божествам, людині за негідні вчинки. Ось кілька з численних прикладів: міф про Нарциса, якого було покарано коханням до самого себе через зневажання закоханої в нього німфи Ехо; остання, своєю чергою, була покарана нещасливим коханням богинею Герою. Характерним є й те, що ті почуття і стосунки, які філософи вважали раніше (і тепер вважають) екзистенційно важливими для людини, виникли, на думку авторів давньогрецьких міфів, як продукт кохання. Так, Фобос (Жах), Демос (Страх), Гармонія – це істоти, народжені богинею кохання Афродітою й Аресом [7, 101].

Загальновідомо, що в давньогрецьких міфах, так само, як в міфах і багатьох інших народів, боги в своїх здатностях незмірно перевищують людей. Будь-які спроби людини зрівнятися з богами будь у чому незмінно закінчуються нищівною поразкою людини. Тут можна згадати хоча б міфи про Арахну, про Марсія, про Ніобу. Але є одна якість, яка зрівнює людину і богів – це є любов. Кохання людини до бога (богині), на відміну від інших домагань людини до богів, неосудне. Більше того, є чимало міфів про кохання богів до людей – міф про Афродіту й Анфіса, Персефону й Адоніса і навіть міфи про нерозділене кохання божественної істоти (німфи, дріади, богині) до земного юнака. Отже, в уявленні авторів міфів, любов'ю є те почуття, що здатне піднести людину до рівня трансцендентної божественної істоти, зробити її творінням, наближеним до богів. А це вже не просто кохання і не просто любов. Це – ерос, це вже сутнісна сила людини.

Ще раз підкреслимо: в усіх цих випадках любов постає як ерос, як сила, за допомогою якої людина здатна наблизитись до богів, здатна здійснити те, що перевищує її, людські, сили. Зрештою, любов як ерос – це те, що покладено в основу її вчинків, а особливо тих дій, які виводять її за межі звичних відчужень, стосунків, можливостей. Саме це й надає любові як еросу якостей сутнісної сили людини на певних етапах розвитку античного світогляду.

Щоправда, в Гомера ерос у названому розумінні ще тільки *відчувається*, але поки що не мислиться, тим більше – не експлікується. Ще 1916 року молодий О.Лосєв, захопившись філософією Платона, докладно простежує в ній генезис уявлень давньогрецького філософа про Ерос, створення Платоном цілої концепції Еросу. Розглядаючи історичний шлях формування уявлення про Ерос в античній думці, О.Лосєв зазначає: “В Гомера вживаються два терміни, які слугують синонімами найпізнішого Еросу – *himerios* (бажання, потяг, пристрасть) і *rothos* (туга, любовна пристрасть). Але Гомер взагалі оперує з ними як з поняттями, і яскравій концепції любові, а тим паче концепції, схопленої в єдності образу чи фігури, в нього немає.

В *Гесіода* Ерос з'являється на самому початку космогонічного процесу. Він поряд із Землею виник безпосередньо з Хаосу, первісної матерії; він організовує світ. Але це менш за все *розум*, не деміург. Це сліпа сила, яка не знає собі ніякої справи; він і в богів і в людей потьмарує розум і звільняє їх від усяких турбот” (Курсив мій. – *Авт.*) [4, 189].

Пізніше в розробленій і продуманій філософській системі Платона міфічний образ Ероса постає як символ середини, символ єдності знання й почуттєвості. Ерос не є ні смертним, ні безсмертним, ні багатим, ні бідним, він перебуває посередині між мудрістю й невіглаством [5, 224].

Переконаливим підтвердженням висловленої думки про любов (ерос) як сутнісну силу на одному з етапів розвитку античної міфопоетичної думки можуть слугувати також і тексти давньогрецьких трагедій, хоча вони вже не є епосами. Як приклад наведемо одну з них, а саме – трагедію Софокла “Трахинянки” [6, 193–242]. В основу сюжету автор поклав

міф про Деяніру. Зміст міфу він майже не змінював, але здійснив помітну переакцентацію смислів: на перший план виходять не вчинки героїв, а ті спонукання, що їх породили. Внаслідок цього доміантною в трагедії постає пристрасть в одному із своїх різновидів, а саме – любові. Адже саме ця пристрасть спричинила битву Геракла з морським богом Ахелоем, якою керувала сама Афродіта – богиня кохання. Пристрасть одружила сина Зевса Геракла із земною дівчиною Деянірою; пристрасть примусила Геракла піти в рабство, а потім знищити Ехалію; через пристрасть гине кентавр Несс, який дав отруту для Геракла Деянірі; ревнощі Деяніри, викликані прагненням зберегти любов Геракла, призвели до ненавмисного вбивства нею Геракла і до самогубства самої Деяніри. Розглядувана трагедія Софокла – справжня імперія пристрасті-любові, її гімн. Любов тут присутня в усіх іпостасях – вірна подружня, гріховно зрадлива, зваблююча, неприродно бридка (як у Несса щодо Деяніри). Їй підвладні всі – боги, чудиська, герої, люди... Це також вже ерос. А Деяніра визнає ерос всеперемагаючою силою:

Кто Эросу в борьбе противостанет
Как на бою кулачном, – тот погиб!
Бессмертными, и теми правит Эрос,
И мною, как и всякою другой.

[6, 211–212].

Їй вторить хор з першого стасима першого епісодію трагедії:

Что ни бой, всегда с победой
Многомощная Киприда.
О бессмертных промолчу:
И Кронида она обольстила,
И Аида пленила, властителя ночи,
И Посейдона, земли колебателя.
Чтобы ложе делить с Деянирой,
Сколь могучие в бой
Выходили соперники... [там само].

Але звернімо увагу на одну особливість. Уже в поемах Гомера такий різновид пристрасті, як любов-ерос, не має вирішальної ролі. Любов тут звичайно постає як подружнє кохання, як любов сина до батька тощо, але не як ерос. Доводиться припустити, що в епоху Гомера, як ми вже зауважували, сутнісні сили людини ще мало усвідомлювались самою людиною, були в її свідомості розмитими, не чітко окресленими. І лише в давньогрецькій трагедії ця людська здатність (можливо як доосмислення думок Гесіода, як продукт духовного взаємовпливу двох сучасників – Софокла й Емпедокла) підноситься до рівня визначального упорядника людської духовної діяльності.

Богоспрямованість, пристрасть і любов – це неостаточний перелік людських здатностей, які набувають в античних авторів якості сутнісних. Тексти античних міфів і героїчного епосу дають нам уявлення і про інші сутнісні сили людини, розкриття яких потребує подальшого скрупульозного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гомер. Илиада // Гомер. Илиада. Одиссея. – М., 1987.
2. Лессинг Г.Е. Лаокоон або Про межі малярства й поезії. – К., 1968.
3. Лосев А.Ф. Эрос у Платона // Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М., 1991.
4. Лосев А. История античной эстетики. Ранняя классика. – М., 1960.

5. *Платон. Пир // Платон. Сочинения: В 3-х тт. – М., 1968. – Т. 1.*
6. *Софокл. Трахинянки // Софокл. Трагедии. – М., 1979.*
7. *Стабрила Ст. Міфологія для дорослих. – К., 2000.*
8. *Яннарас Х. Варіації на тему “Пісні пісень”. – К., 1999.*